

7. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению похода / С. Х. Ляпин // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск: Изд-во Помор. ун-та, 1997. – Вып.1. – С.11–35.
8. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А.Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – 212 с.
9. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И.А.Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
10. Соломоник А. Б. Язык как знаковая система. / А. Б.Соломоник Изд. 2-е. – М. : Книжный дом „ЛИБРИКОМ”, 2010. – 224 с.
11. Шайкевич А. Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей / А. Я. Шайкевич // Иностранные языки в высшей школе. — М.: Росвузиздат, 1963. – Вып.2. – С. 14–26.
12. Altmann G. The nature of linguistic units / G. Altmann // Journal of Quantitative Linguistics. – Ludenscheid, 1996. – № 3. – P. 1–7.
13. Defoe D. Robinson Crusoe [Electronic resource] / Daniel Defoe. – Access mode : <http://defoe.thefreelibrary.com/> Robinson Crusoe.
14. Radcliffe A. The Mysteries of Udolpho [Electronic resource] / Ann Radcliffe. – Access mode: <http://radcliffa.thefreelibrary.com/> The Mysteries of Udolpho.
15. Tylor R. Algerine Captive or the Life and Adventures of Doctor Updike Underhill [Electronic resource] / Royall Tylor. – Access mode: <http://tylorr.thefreelibrary.com/> Algerine Captive.

*Світлана Жаботинська
(Черкаси)*

МОВНІ ЗНАКИ ЯК КОНСТРУКТИ

Анотація. Висвітлена проблема когнітивних засад мовних знаків. Висувається гіпотеза, за якою значення і форма мовних одиниць зумовлені дією таких взаємопов'язаних ментальних операцій, як конструювання та мапування. Надамо визначення цих операцій, запропоновані у когнітивній науці, та демонструємо їх прояв у різних мовних даних.

Ключові слова: *когнітивна лінгвістика, конструювання, мапування, мовний знак, значення, внутрішні форма, зовнішня форма.*

Аннотация. Освящена проблема когнитивных оснований языковых знаков. Выдвигается гипотеза, согласно которой значение и форма языковых единиц обусловлены действием таких взаимосвязанных ментальных операций, как конструирование и картирование. Даются определения этих операций, предложенные в когнитивной науке, и демонстрируется их проявление в различных языковых данных.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, конструирование, картирование, языковой знак, значение, внутренняя форма, внешняя форма.

Abstract. This paper discusses the problem of cognitive foundations for linguistic symbols. It is hypothesized that both the meaning and form of linguistic expressions result from mental construing and conceptual mapping. The author gives definitions of construing and mapping provided in cognitive science, and demonstrates their exposure in various linguistic data.

Key words: cognitive linguistics, construal, mapping, linguistic symbol, meaning, internal form, external form.

Когнітивна наука, що вивчає природу та функціонування мозку й мислення людини, широко послуговується поняттям, позначеним англомовним терміном *construal*, відповідником якого в російськомовних перекладах є *інтерпретація*. Ця стаття ставить за мету показати важливість зазначеного поняття для розуміння когнітивних засад мови як системи знаків, тобто для вирішення питання, яке завжди було, є й буде актуальним для лінгвістики. У статті послідовно розглядаються такі теми: переклад англомовного терміна *construal*, застосовуваного в лінгвістиці; розгляд змісту понять *конструювання* та *конструкт* у різних галузях когнітивної науки; встановлення зв'язку цих понять з явищем *мапування*; показ проявів операції мапування у значенні та формі мовних знаків.

У загальних тлумачних словниках зміст англомовного іменника *construal* пояснюється так: ‘an interpretation of the meaning of something; the act of construing’ (інтерпретація значення чогось; акт інтерпретації); тобто іменник позначає як процес, так і результат інтерпретації. У когнітивній науці як федерації дисциплін, що досліджують мозок і мислення людини та інших живих істот, слово *construal* застосовується як термін на позначення способу, яким людина сприймає, розуміє та інтерпретує оточуючий її світ, створюючи те, що ми звикли називати „суб’єктивним

образом об'єктивної реальності". У цьому значенні термін *construal* використовується й у когнітивній лінгвістиці, одному з підрозділів когнітивної науки. Для лінгвістики переклад терміна *construal* як *інтерпретація* є невдалий, адже тут іменник *інтерпретація* функціонує в ширшому сенсі („інтерпретація даних дослідження”, „інтерпретація тексту”, „інтерпретація значення мовних одиниць” тощо), суголосному із семантикою нетермінологічної англійської лексеми *interpretation*. Тому для передавання більш спеціалізованого змісту терміна *construal* – множинність варіантів сприйняття й осмислення людиною однієї й тієї ж самої інформації – доцільно послуговуватися термінами *конструювання* (акт / процес) та *конструкт* (результат такого акту / процесу). Зупинимося більш детально на змісті цих термінів у психології та лінгвістиці.

У соціальній психології конструювання стосується світу, інтерпретованого індивідом. Воно відіграє вирішальну роль, якщо людина має виходити за межі інформації, наданої при безпосередньому спостереженні, а також послуговуватися чужими даними про якийсь факт, що спостерігався. У таких випадках людина виводить (*infers*), „добудовує” відсутні деталі змісту, спираючись на те, що їй уже відомо. Конструювання, інтерпретація світу навколо нас необхідна для надання цьому світові сенсу та визначення наших дій і суджень. Наприклад, побачивши на вулиці людину, яка падає на землю та хапається за серце, ми починаємо реконструювати ситуацію, перебираючи можливі пояснення побаченого (може, людина хвора і їй потрібна негайна допомога; можливо, людина жартує тощо). Іншими словами, за умов, коли наявної інформації обмаль, для правильної інтерпретації ситуації людина зазвичай послуговується ментальними конструктами, що демонструють спосіб, яким ми визначаємо зміст нової інформації та робимо висновки на підставі інформації, викликаной з пам'яті. Конструювання як широке поняття в царині соціальної психології застосовується для пояснення різних досліджуваних нею явищ, зокрема „наївного реалізму” (віри в те, що Я сприймаю речі саме такими, як вони є, а ІНШІ їх конструюють, інтерпретують неправильно) та „самоконструювання” – *self-construal* (сприйняття індивідом себе у порівнянні з іншими, що впливає на самооцінку індивіда). Якщо спочатку конструювання вважали недоліком, пе-

репоною для адекватного сприйняття світу людиною, то згодом за ним визнали статус механізму, який пояснює, як саме люди мислять та чому вони мислять саме так. Нині ця роль конструювання визнається в різних галузях когнітивної науки. Особливого значення поняття конструювання набуло в когнітивній психології, яка наголошує на важливості наявних у мисленні концептуальних схем (узагальнень), які допомагають спостерігачеві розв'язувати проблему неоднозначності, заповнювати прогалини знань і взагалі забезпечувати передбачуваність та цілісність інформації (див. про це та інше в [7; 17]).

У когнітивній лінгвістиці вважається, що різні мовні вирази, зокрема різні слова та граматичні форми, пов'язані з різними конструктами, або способами ('ways of seeing'), якими ми бачимо / інтерпретуємо реальність [Evans & Green, с. 467]. Це положення отримує детальну розробку в когнітивній граматиці Рональда Ленекера [12; 13; 14; 15 та ін.], який наголошує на тому, що значення мовного знака не зводиться до активованого ним змісту. Важливо також те, як це значення сконструйоване, інтерпретоване. Застосувавши метафору, можна сказати, що зміст, активований мовним знаком, є сценою, яку ми бачимо (visual scene), а конструювання – це особливий спосіб бачення цієї сцени спостерігачем. Те, як ми бачимо, залежить від (1) того, що ми обрали поглядом; (2) звідки ми дивимось; (3) нашої уважності; (4) тих елементів, яким ми надаємо більшого значення. Відповідними назвами для різнопланових операцій конструювання є: (1) фокусування – focusing; (2) перспективізація – perspective; (3) специфікація – specificity; (4) висвітлення, або промінантність, – prominence [15, с. 55].

У низці своїх праць [1; 2; 3 та ін.] я зауважувала, що існування ментальних конструктів зумовлене двома основними факторами:

- по-перше, важливий спосіб упорядкування, структурування фрагмента знань як „бази даних”: один і той самий інформаційний фрагмент може бути структурований по-різному. Наприклад, структура *концептуального домену* ОДЯГ може включати різну кількість складників (у семіотиці це відповідає обсягу інтенціонала), які поєднуються між собою різноплановими типами відношень. Як правило, такими складниками є „частини одягу”, „частини тіла, на яких носять одяг”, „людина, що носить одяг (чоло-

вік, жінка, дитина)”, „місце та час носіння одягу”, „мета носіння одягу”. Такі ж складники, як „виробник одягу”, „спосіб виготовлення одягу”, „покупка одягу” тощо, можуть включатися або не включатися до складу домену;

- по-друге, важливе використання різних когнітивних операцій (на зразок операцій конструювання, виокремлених Р. Ленекером) як свого роду „процесора”, застосовуваного для модифікації „бази даних”. Наприклад, перетворення концептуального домену ОДЯГ на *поняттєву категорію* потребує його перебудови за родовим принципом. Множинність варіантів такої перебудови залежить від операції фокусування – того, які складники домену ОДЯГ будуть виведені на перший план (і подані у вигляді родового поняття), а які – на другий (і представлені як видові поняття).

Таким чином, обробка інформації в мисленні фактично відбувається у два етапи: спочатку фрагменти цієї інформації узгоджуються один з одним, а потім на основі упорядкованого цілого завдяки когнітивним операціям створюються його різні модифікації (варіанти). У зв’язку з цим мною була висунута думка щодо доцільності розмежування термінів „концептуальна модель” і „когнітивна модель”, які зазвичай застосовуються в когнітивній лінгвістиці як синоніми. Під *концептуальною моделлю* слід розуміти структуру бази даних без урахування застосованих до неї когнітивних операцій, а під *когнітивною моделлю* – структуру бази даних з урахуванням таких операцій, що сприяють створенню на основі однієї концептуальної моделі кількох когнітивних моделей [2; 3]. Порівняємо висловлене з провідною тезою теорії конструювання [14]: значення повідомлення може змінюватися як функція джерела, до якого ця функція застосовується.

Ідея суб’єктивного конструювання інформації ключова для „філософії тілесності”, розробленої Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [11], які вважають, що всі процеси у свідомості людини, а також різнопланові знання, що є результатом цих процесів, пов’язані з фізіологією людського тіла, тобто наше мислення залежить від особливостей тіла, ми маємо втілене мислення (the embodied mind).

Поняття конструювання як суб’єктивного бачення / осмислення оточуючого світу узгоджується з поняттям мапування (рос. картирования). Під *когнітивним, або ментальним, мапуванням* у широкому сенсі також розуміють формування образу світу в

мисленні людини. Когнітивне мапування включає різні психологічні процеси, пов'язані зі сприйняттям, кодуванням, зберіганням, декодуванням і використанням інформації про світ. Отримувані в результаті когнітивні мапи, або ментальні репрезентації, за своєю природою неповні, фрагментарні й наділені певними викривленнями, девіаціями (розрядка моя. – С.Ж.), що стає очевидним при втіленні когнітивних мап у якійсь матеріальній формі [9]. Тим самим надана в когнітивній мапі інформація про світ у будь-якому випадку залишається *суб'єктивним* образом, *моделлю* світу, його *конструктом*, інтерпретацією, яку не слід ототожнювати із самим світом. Адже „мапа – це не територія”, як і „меню – це не їжа” [6, с. 9]. За наявності тріади „зовнішній світ – мислення – мова” операція мапування стає основоположною не тільки для мислення, а й для поєднаної з ним системи мовних знаків. Ця операція відстежується у трьох площинах, які можна проілюструвати за допомогою семіотичного трикутника (рис. 1).

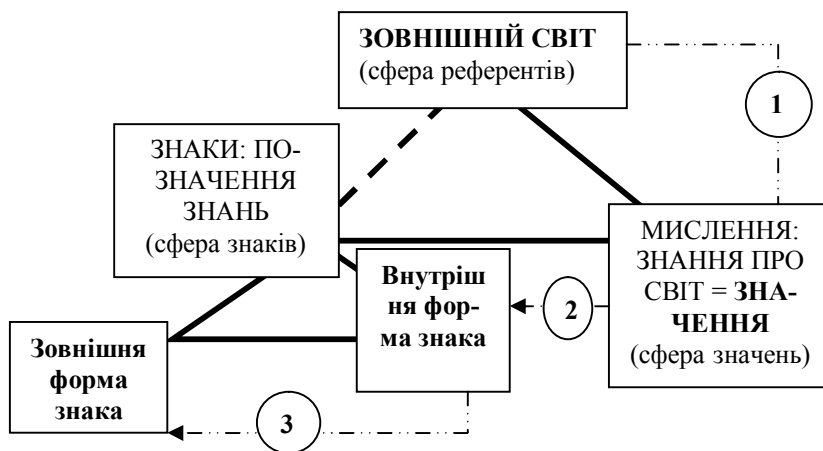

Рис. 1. Напрямок мапування у трьох семіотичних площинах

Тобто мапування здійснюється в напрямку (1) від інформації, що надходить із зовнішнього світу, до значення мовного знака, яке міститься в мисленні; (2) від значення мовного знака до його внутрішньої форми; (3) від внутрішньої форми знака до його зовнішньої форми. Розглянемо ці процеси докладніше, беручи при

цьому до уваги дві основні ознаки конструктору, які виникають у результаті мапування, – його фрагментарність і девіантність.

1. Зовнішній світ → мислення / значення мовного виразу. Мапування як неповне та почасти девіантне (таке, що відхиляється від дійсного стану справ) сприйняття об'єкта спостереження є продуктом уваги, яка фіксує не всі, а лише окремі фрагменти цього об'єкта. За Л. Телмі, такі фрагменти, взяті сукупно, утворюють патерни уваги. Завдяки фокусуванню того чи іншого складника патерну виникають різні варіанти його мапування на ту ж саму референтну сцену. Так, у ситуації *Продавець продав вазу покупцю* у фокусі знаходиться продавець, а в ситуації *Покупець купив вазу у продавця* – покупець [16, с. 76 – 77]. У когнітивній граматиці Р. Ленекера ці відмінності пов'язуються з конструкціями промінантності: профілюванням – *profiling* (виокремленням значення одиниці в ширшому контексті концептуальної бази) та узгодженням траєктора й орієнтира – *trajector/landmark alignment* (траєктор є первинним, а орієнтир – вторинним семантичним фокусом; обидва рівною мірою необхідні для розуміння значення мовного виразу) [15, с. 70 – 73].

Отже, значення мовної одиниці є конструктором, в його основі лежить когнітивна модель як модифікація певної концептуальної моделі. Про фрагментарність значення мовної одиниці, неповноту представленої в ньому інформації про референтну сутність свідчить відоме в лінгвістиці розмежування „лінгвістичного” та „енциклопедичного” значень. До випадків девіантності значення мовного виразу можна віднести незвичну презентацію наданої у цьому значенні інформації, на кшталт зафіксованого Р. Ленекером явища зміни позиції спостерігача зі статичної на динамічну, наприклад: *The forest is getting thicker* – *Ліс стає гущішим*, де у значенні речення міститься інформація про спостерігача, який перебуває в русі [15, с. 74]. Пор. також: *За вікном пробігали дерева*. До випадків девіантності значення можна також віднести й текстове явище зміни перспективи (*perspectivization*) [8, с. 203]. В англійській мові його знаком є використання іменника з неозначеним артиклем після того, як він уже був ужитий з означеним артиклем. „Запізнений” неозначений артикль (*late indefinite*) показує, що опис події надається вже іншим мовцем, який нібито бачить ту ж саму сцену вперше.

2. Значення мовного знака → сам мовний знак / внутрішня форма. Сам мовний знак, призначений для *позначення*, для активації значення як інформації, що знаходиться в мисленні, на стадії свого створення зазвичай є мотивованим, пов'язаним зі своїм значенням. При цьому мотивація відстежується по лінії зовнішньої та внутрішньої форм знака. *Зовнішньою формою* є звукова оболонка знака, а *внутрішньою формою* стає фрагмент значення, представлений у зовнішній формі (пор.: [5, с. 100; 4, с. 62]). Іконічний зв'язок значення із зовнішньою формою знака проявляється в ономатопеях (типу *to hiss – шипіти, to buzz – жужжати, to quack – крякати*) та звуковому символізмі (наприклад, звук [o] асоціюється з круглим предметом: *клоп, кнопка*). Зв'язок же значення із внутрішньою формою знака проявляється в мапуванні як фрагментарному, неповному поданні значення. Наприклад, фрагменти інформації, що входять до складу концепту МЕД-ВІДЬ, об'єктивовані у внутрішній формі мовних одиниць *ведмідь* (тварина їсть мед), *косопалий* (тварина косопала), *хазяїном тайги* (тварина є начебто хазяїн у тайзі). Девіаціями, відхиленнями від реального стану справ, які отримують відображення у внутрішній формі мовного знака, можна вважати метафори (*лев = хоробра людина*) й контрфактиви – оксюморон (*страшенно красивий*) та іронію (*розумник = дурак*).

3. Мовний знак: внутрішня форма → зовнішня форма. Внутрішня форма номінативної одиниці, яка є фрагментом її значення, структурується за допомогою *ономасіологічної моделі*, що отримує матеріальне втілення у зовнішній формі знака. Ономасіологічна модель містить: а) ономасіологічний базис, або цільове поняття; б) ономасіологічну ознаку як характеристику базису; в) зв'язку, що демонструє тип відношення між базисом та ознакою [4]. Базис та ознака аналогічні траектору й орієнтиру як первинному і вторинному семантичним фокусам [2]). Ономасіологічна модель може бути об'єктивована в зовнішній, матеріальній формі знака як повністю (*coffee maker = this machine makes coffee – кавоварка = машина варить каву*), так і фрагментарно: випускається зв'язка (*four-wheeler = this vehicle has four wheels; стонога = комаха має сто ніг*) або зв'язка й базис (*лев = людина є начебто лев*). Пор. також компресію форми: рос. *пятирублевая банкнота* > *пятирублевка* > *пятерка*; англ. *three-piece suit* >

three-piecer > *threer* > (*the*) *three*. До явищ цього ж порядку слід віднести й різні випадки компресії предикативної структури речення: *Прийшла зима* > *Зима*; *Він прийшов* > *Прийшов*. Девіантність зовнішньої форми, її суттєве відхилення від внутрішньої форми знака, відстежується в одиницях типу *веселі ціни* (ціни, які роблять людину веселою). Тут ономасіологічна модель, що структурує внутрішню форму мовної одиниці, має складну пропозиційно-оформальну ознаку (людина є веселою). У зовнішній формі номінативної одиниці позначення суб'єкта пропозиції (людина) випускається, а позначення предиката цієї пропозиції (веселий), приєднується до позначення ономасіологічного базису (ціни). Тим самим форма *веселі* не є маркером властивості ціни як такої. Пор. аналогічні англійські приклади: *guilty money* – гроші, що змушують людину відчувати провину / які роблять людину винуватою; *sixer* старший бойскаут, що керує шістьма молодшими скаутами. Можна припустити, що в лінгвопрагматиці до випадків девіантності форми належать імплікатури – конвенційні (*Вона красива, але незаміжня*) й конверсійні (*А. Ти знаєш новину? – Б. Я був у відрядженні*). Мапування як фрагментарне представлення внутрішньої форми мовного знака в його зовнішній формі відстежується також і в таких мовних феноменах, як скорочення, абрєвіація, телескопія тощо.

Отже, правомірно стверджувати, що ментальні процеси конструювання та мапування зумовлюють сам факт появи мовних знаків – матеріальних форм, призначених для активації значень як наявих у мисленні знань про світ, в якому живе людина. Якщо мислення мапує інформацію про світ (репрезентує її фрагментарно та почасти девіантно), то мова мапує мислення. При цьому зовнішня форма мовних знаків мапує їхню внутрішню форму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Жаботинская С.А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2009. – № 848. – С. 3 – 14.
2. Жаботинская С.А. Лингвокогнитивный подход к анализу номинативных процессов / С.А. Жаботинская // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2010. – № 928. – С. 6 – 20.

3. Жаботинская С.А. Лексичні поля й нелінійна динаміка когнітивних структур / С.А. Жаботинская // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2011. – Вип. 52. – С. 1 – 11.
4. Кубрякова Е.С. Язык и знание / Кубрякова Е.С. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
- 5.Потебня А.А. Мысль и язык / Потебня А.А. – К. : СИНТО, 1993. – 190 с.
6. Уилсон Р.А. Космический триггер / Уилсон Р.А.; пер. с англ. И. Митрофановой, М. Чеботарева. – К. : Янус, 2000. – 303 с.
7. Aronson E. Social psychology / Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. – 7th edition – Upper Saddle River, NJ : Prentice Hall, 2010. – 624 p.
8. Dirven R. Cognitive exploration of language and linguistics / Dirven R., Verspoor M. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1998. – 300 p.
9. Downs R. M. Cognitive maps and spatial behavior: Process and products / Downs R. M., Stea D. // Image and environment. – Chicago : Aldine Publishing Company, 1973. – P. 8-26.
10. Evans V. Cognitive linguistics. An introduction / Evans V. , Green M. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
11. Lakoff G. Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to Western world / Lakoff G., Johnson M. – New York : Basic Books, 1999. – 624 p.
12. Langacker R.W. Foundations of cognitive grammar. Vol. 1: Theoretical prerequisites / Langacker R.W. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – 516 p.
13. Langacker R.W. Concept, image and symbol. The cognitive basis of grammar / Langacker R.W. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1990. – 395 p.
14. Langacker R.W. Grammar and conceptualization / Langacker R.W. – Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1999. – 427 p.
15. Langacker R.W. Cognitive grammar. A basic introduction / Langacker R.W. – New York : Oxford University Press, 2008. – 562 p.
16. Talmy L. Toward a cognitive semantics. Vol. 1: Concept structuring system / Talmy L. – Cambridge ; Mass. & London, England : A Bradford Book, 2000. – 565 p.
17. Ross L. The problem of construal in social inference and social psychology / L. Ross // A distinctive approach to psychological research: The influence of Stanley Schachter / N. E. Grunberg, R. E. Nisbett, J. Rodin & J. E. Singer (eds.). – Hillsdale, NJ : Laurence Erlbaum Associates, 1987. – P. 118 – 150.